

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ**

КАРПОВ В.В.
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ
СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ: 1991–2012 РР. –
К.: НАКККІМ, 2014. – 232 с.

Військова символіка України по праву стала й цілком закономірно залишається предметом наукового дослідження. Адже, у широкому розумінні, саме символіка виступає умовним відображенням подій, явищ, понять та ідей через властиві їм вияви – конкретні символи, створені з урахуванням вимог класичних і національних історичних традицій. Нова праця кандидата історичних наук, доцента Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Віктора Карпова стала логічним продовженням розроблюваної ним проблематики¹. Перед чи-

тачем розгорнуто картину надзвичайно цікавої історії побутування на українських землях збройних сил і системи знаків розрізнення. Автор уважно й відповідально поставився до формування змісту своєї праці, в якій уперше комплексно вміщено відомості щодо давньої, середньовічної, нової та новітньої історії формування символіки українських військ, котра, за свідченнями численних документів, завжди мала виразно національне спрямування.

Праця складається з п'яти розділів, що послідовно вводять фахівців і зацікавлених читачів у світ військових символів. Говорячи про особливості джерельної бази дослідження (с.18–21), В.Карпов підкреслює, що вона репрезентативна й містить оригінальні матеріали, у тому числі ескізи різноманітної військової символіки (від прапорів, штандартів, гербів і нарукавних знаків до фалеристичних відзнак). Особливу увагу приділено збереженню у музеях нашої країни численним матеріальним зразкам, що наочно допомагають переконатися в послідовному поступі військової символіки. Не оминув увагою автор й іконографічні джерела, серед яких мініатюри Радзивіллівського (Кенігсберзького) літопису XV ст., Лицьового ізводу XVI ст. тощо. Доповнило працю В.Карпова знайомство з комплексом світлин і зразків форменого одягу зі збірки 1917–1920 рр., що зберігається в Королівському музеї армії та військової історії (м. Брюссель). Українська колекція тут налічує 109 предметів (с.20), серед іншого можна побачити польову форму молодшого офіцера

¹ Див., напр.: Карпов В. Військові відзнаки УНР // Військо України. – 1996. – №7/8; Його ж. Військова символіка України: Нарукавні знаки (1992–1999 рр.) [каталог нарукавних знаків з фондів Центрального музею Збройних сил України]. – К., 1999; Його ж. Однострої Української армії (1917–1920) // Військово-історичний альманах, – 2000. – Ч.1; Його ж. Бойовий прапор сучасної Української армії // Там само. – 2001. – Ч.1 (2); Його ж. Військово-морська символіка України в нарукавних знаках // Там само. – 2003. – Ч.1 (6); Карпов В., Табачник Д. Українська військова символіка. – К., 2004; Їх же. Військова символіка держави. – К., 2007; Карпов В. Військові прапори України. – К., 2007; Його ж. Становлення символіки Збройних сил України // Воєнна історія. – 2008. – №2 (38) та ін.

січових стрільців, однострій кавалерійського сотника УГА, парадну уніформу піхотинця Армії Української Народної Республіки. Характеризуючи джерельну базу свого дослідження В.Карпов якнайкраще зумів віднайти ті її особливості, які дали можливість перейти до безпосереднього аналізу сучасної військової символіки.

Доволі докладно розглянуто колекції символіки музейних установ, у тому числі Національного музею історії України (тут, зокрема, зберігається 6 відзнак, що мають вигляд монограми з двох літер «С», переплетених гілкою з кетягом червоної калини – ознака члена стрілецької ради), Національного військово-історичного музею України, обласних музеїв Чернігівщини, Львівщини, Волині (с.20). У відповідних розділах ретельно розглянуто кожен носій інформації, кожне речове джерело, державні та відомчі нагороди.

Основний масив документів та оригінальних речових пам'яток з історії становлення символіки українських збройних сил зберігається, зрозуміло, у Національному військово-історичному музеї України (відповідна колекція нараховує 3 тис. одиниць). До складу персональних зібрань військових діячів входять предмети уніформістики, фалеристики, вексилології. Цікаво, що колекцію уніформи репрезентовано одностроями воєначальників Збройних сил України періоду становлення незалежності нашої держави. У колекції генерал-полковника К.Морозова представлено зразок кітеля, уперше опрацьованого за стандартами НАТО.

Характеризуючи особливості речової джерельної бази, авторові варто було б наголосити, що при створенні нових символів для армійських формувань було представлено чимало оригінальних проєктів, авторами яких виступали співробітники Національної академії наук України, відомі художники й аматори. Одночасно в Міністерстві оборони працювала комісія з розробки нових одностроїв і символів, зокрема вексилологічних та фалеристичних, для різних родів військ. До її складу входили фахівці оборонного відомства, учені, представники відділу нагород та геральдики президентської адміністрації, митці. Саме тут доречно було б сказати, що процес створення військової символіки відбувався не спонтанно, а з урахуванням світового та, особливо, вітчизняного досвіду. На жаль, В.Карпов обійшов у своїй праці творців сучасної символіки, залишивши «поза кадром» імена тих, хто подавав ідеї й утілював їх у життя.

Авторський задум полягав не тільки в розгляді символіки Збройних сил України, а й у прагненні показати, «звідки пішла» її національна основа. Розділ 2 («Історичні передумови становлення сучасної військової символіки», с.28–90) складається з семи підрозділів, що послідовно вводять фахівців та зацікавленого читача до особливого світу військової традиції, оповідаючи про символіку давньої доби, Київської Русі, Великого князівства Литовського, використання символіки в козацькому війську XVI–XVIII ст., за періоду визвольних змагань 1917–1921 рр., в Українській повстанській армії, у радянський час тощо.

Починаючи дослідження сучасного етапу розвитку військової символіки, автор не міг обійти увагою її фундаментальні основи – державні символи (с.91–96), як і утвердження символів Президента України, Верховного

головнокомандувача Збройних сил України (с.96–100). Третій підрозділ («Встановлення державних військових відзнак», с.100–109) побудовано за хронологічним принципом. В.Карпов починає виклад від часів Київської Русі. Можливо, тут варто було б акцентувати увагу на такому предметі нагородження, як холодна зброя, що особливо цінувалася військовиками різних часів. На жаль, нагородну зброю в нашій країні досі не досліджено в історичному контексті. Свого часу ми подавали на ім'я Президента України свої пропозиції щодо нагородної холодної зброї, утім до закону про державні нагороди ввійшла лише вогнепальна (пістолет «Форт»). Щоправда, відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних сил України (1999 р.), серед інших відомчих відзнак значиться й холодна зброя. Нагороди для військовиків сьогодні дуже актуальні. Героїзм, самовідданість, мужність наших бійців у зоні АТО конче потрібно вшановувати.

Розділ 4 («Виникнення та розвиток символіки Збройних сил України», с.110–163) – це приклад досконалого опрацювання В.Карповим великого обсягу джерел, відповідних державних та відомчих документів, численної літератури, створеної впродовж періоду незалежності нашої країни. Закономірно те, що автор передусім дослідив проблему опрацювання та генезису загально-військової символіки видів і родів військ (с.110–123). Оскільки В.Карпов – аж ніяк не початківець у цій темі, йому добре вдалося викласти логічно великий обсяг матеріалу, фактів, подій, що супроводжували процес створення військової символіки держави. Не обійшов він увагою проблему емблем, нагрудних знаків, акцентуючи на тих елементах, що яскраво відображають їх цілі й завдання, передають засобами символіки сфери застосування. На жаль, автор не побачив деякі недоречності окремих емблем. Так, для сухопутних військ геральдична фігура мечі доречна як історична традиція, а от клинки вістрями вгору разом зі стилізованими соколиними крилами в емблемі військово-повітряних сил, на нашу думку, нонсенс (с.123). Переобтяжено фігурами емблему військ протиповітряної оборони – золоті стилізовані соколині крила, блискавка, ракета. Тут потрібно ще думати, а це і є завдання науковців. Дуже добре, що В.Карпов спеціально дослідив утвердження системи військових прапорів та посадових штандартів (с.123), що стало його внеском до маловивчених проблем вексилології в Україні. Запровадження символіки українських одностроїв тісно пов'язане з самою уніформою для різних військових формувань. Свого часу з цього приводу було багато суперечок. Авторіві вочевидь невідомий факт, що нам тоді привезли форму солдатів країн НАТО, і ми її поролі, фіксує кожен стіжок, особливо кишені, застібки, паски – усе, що мало зробити одяг зручним і багатофункціональним. Але оскільки на початок 1990-х рр. на складах було нагромаджено величезні запаси форменого одягу, а чисельність збройних сил неухильно скорочувалася (до того ж гостро бракувало грошей на нове обмундирування) міністр оборони України генерал-полковник К.Морозов так і не затвердив пропозиції, що їх підготували науковці та армійські фахівці щодо вдосконалення уніформи. У процес становлення символіки Збройних сил України логічно вписано й розробку та впровадження відомчих відзнак і знаків військової майстерності. Цю тему автор дослідив уперше, акцентуючи

увагу на їх заохочувальному призначенні. Оцінюючи розділ, слід відзначити вміння В.Карпова вирішувати поставлені питання на належному науковому рівні, доступно навіть для пересічного читача.

У розділі 5 («Особливості утвердження символіки інших військових формувань України», с.164–193) В.Карпов послідовно розглядає складові цієї теми: створення Національної гвардії України та розробка її символіки; відповідність символіки внутрішніх військ МВС України їх функціональному призначенню; утвердження символіки Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Кожен із підрозділів містить цікаву інформацію про однострої, емблеми, відомчі прапори та відзнаки, даючи уявлення про особливості діяльності, завдання служб тощо. Зауважимо, що такий справді довідково насичений матеріал про символіку збройних формувань ми зустрічаємо вперше.

Прочитавши та проаналізувавши книгу В.Карпова, ми можемо привітати автора з успішним вирішенням поставленої мети – дослідити процес становлення та розвитку військової символіки України впродовж 1991–2012 рр. Про фахову майстерність історика свідчать і висновки, що повністю відповідають тексту. За загальної позитивної оцінки все ж зробимо декілька зауважень. Перше – це додатки. Автор не врахував, що документ будь-якого рівня набуває чинності з моменту його опублікування. У цьому випадку потрібне посилання на публікацію (назва, номер, сторінка). Якщо документ узято з архіву, то вказують його назву, фонд, усі вихідні дані. Претензії й до «Списку використаних джерел». Насправді це здебільшого перелік використаної літератури, а джерела загубилися у загальній масі. І ще одне. Без відповідного ілюстративного ряду текст про символіку виявився «сліпим». Книга багато втратила через відсутність бодай декількох малюнків до кожного підрозділу. Утім наші зауваження аж ніяк не впливають на високу оцінку наукової праці В.Карпова й досконалу розробку заявленої теми. Це радше побажання на майбутнє.

**М.Ф.Дмитрієнко (Київ),
Я.О.Іщенко (Київ)**